

Dr. Keserű Barna Arnold*

**A SZELLEMI TULAJDON A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS
SZOLGÁLATÁBAN
I. A SZELLEMITULAJDON-JOGOK HATÁSA
A FEJLŐDÉSRE**

1. Bevezetés

Az elmúlt években, évtizedekben a fenntartható fejlődés kérdése fokozatosan előtérbe került, aminek eredményeként ma már azt mondhatjuk, hogy mind a műszaki, mind a gazdasági, mind pedig a társadalomtudományoknak olyan közös nevezőjévé, olyan közös alappillérévé, céljává és egyben eszközévé is vált, amely megkerülhetetlen. Az Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle lapjain három tanulmányban kívánjuk bemutatni a fenntartható fejlődés és a szellemi tulajdon kapcsolatának különböző aspektusait. Ebben az első tanulmányban a fenntartható fejlődés és a szellemitulajdon-jogok elméleti kapcsolódási pontjait tárjuk fel, nem pusztán jogi, sőt, nagyobb részt nem jogi megközelítésből. Ennek keretében röviden vázoljuk a fenntartható fejlődés fogalmának a kialakulását és a hárompilléres modell lényegét, majd – többféle megközelítést alkalmazva – vizsgáljuk a szellemi tulajdont, hogy választ kaphassunk arra, milyen pontokon keresztül képes a szellemi tulajdon a fenntartható fejlődés, így különösen a környezetvédelmi, a gazdasági és társadalmi haladás célkitűzéseire hozzájárulni. Ezt követően, az októberi számban az intézményi megközelítésre helyezzük a hangsúlyt, és a szellemi tulajdon két zászlóshajója, a Szellemi Tulajdon Világszervezete (*World Intellectual Property Organization*, a továbbiakban WIPO) és a Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization*, a továbbiakban WTO) tevékenységében kutatjuk azt, hogyan integrálják a fejlődéssel összefüggő célokat a szellemi tulajdon rendszerébe. A WTO kapcsán a szellemitulajdon-jogok kereskedelmi vonatkozásai, valamint a kereskedelem, a technológiatranszfer és fenntartható fejlődés közötti kapcsolatrendszer is megvizsgáljuk, mivel a WIPO és a WTO alapvetően más kontextusba ágyazva formálja a nemzetközi szellemitulajdon-jogot. A tanulmánysorozat utolsó, decemberben megjelenő részét a 2007-ben elfogadott Development Agenda vizsgálata képezi majd, amely lényegi paradigmaváltás katalizátora lehet, és segíthet abban, hogy a szellemi tulajdon a fenntartható fejlődés szolgálatába álljon.

* Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék.

2. A fenntartható fejlődésről röviden

A területi korlátok miatt e tanulmányban nincs lehetőség a fenntartható fejlődés fogalmának és összetevőinek a kifejtésére, és egy alapvetően szellemi tulajdoni megközelítésű szakcikkből nem is lenne indokolt, ezért csak röviden utalunk itt azokra a főbb pontokra, amelyek meghatározták és formálták a fenntartható fejlődést.

A fenntartható fejlődést klasszikusan azzal a hárompilléres modellel szokták jellemezni, amely a környezetvédelem, a gazdaság és a társadalom folyamatos kölcsönhatását fejezi ki. Ezek közül talán a környezetvédelmi megfontolások nyúlnak vissza a legrégebbi korokig, hiszen már az ókori öntözéses társadalmakban is megjelentek a fákat, vizeket, állatokat védő szabályok vagy éppen a pazarlás tilalma.¹ Ezek aztán a 17-18. századi erdészettudományban kaptak új lendületet, elsősorban John Evelyn, Jean Baptiste Colbert és Hans Carl von Carlowitz munkásságában. Maga a fenntarthatóság kifejezés is 1713-ban Carlowitznál jelent meg, és ha még nem is tudatosan, de már ekkor megalapozta a fenntartható fejlődés hárompilléres modelljét.² A fenntartható fejlődés tudományos vizsgálatában a 20. század második fele jelentette a második nagy lökést, amikor Rachel Carson, Garrett Hardin, Donella és Dennis Meadows, Ernst Schumacher és Lester Brown nagy hatású munkáikban tárták fel az egyes pillérekben rejlő veszélyeket, és jutottak arra a következtetésre, hogy az emberiség expanziója fenntarthatatlan, ami előbb utóbb a környezet, a gazdaság és a társadalom összeomlásához fog vezetni. Ezekre a tudományos eredményekre támaszkodva született meg 1987-ben a Brundtland Bizottság jelentése *Our Common Future* címmel, amely első ízben definiálta a fenntartható fejlődést. Eszerint a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generáció szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generáció esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket (*Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs*).

A nemzetközi jogalkotásban az 1972-es stockholmi, az 1992-es riói, a 2002-es johannesburgi, valamint a 2012-es riói világkonferencia volt az, amelynek a középpontjában a fenntartható fejlődés és annak pillérei álltak. Emellett pedig kiemelendő az ENSZ Millenniumi Nyilatkozata, amely konkrét célkitűzéseket (úgynevezett millenniumi fejlesztési célokat) fogalmazott meg a fenntartható fejlődés jegyében.

A fenntartható fejlődés koncepciója nem problémamentes, sőt, jelenlegi, úgymond mainstream formájában paradoxon. Számos alternatív újraértelmezési lehetőség kínálko-

¹ Magyarország v. Szlovákia, Gabčíkovo-Nagymaros ügy, Christopher Weeramantry-nak a Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-i ítéletéhez fűzött különvéleménye, p. 95: <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7383.pdf>, (2014. 08. 07.).

² Ulrich Grober: Deep roots – A conceptual history of 'sustainable development' (Nachhaltigkeit). Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Berlin, 2007, p. 8–20.

zik, ezek azonban külön disszertáció tárgyát képezik. Ami a jelen tanulmány szempontjából fontos, és erre a kapcsolódó részeknél külön is utalunk, hogy az a fenntartható fejlődési modell, amelyik a gazdasági növekedést helyezi a középpontba, valójában fenntarthatatlan. A fentiekben említett tudományos munkák is mind arról adtak számot, különösen a Növekedés határai című Meadows-jelentés, hogy az emberi fejlődés messze túlterjeszkedett az ökológiai határokon, és az elmúlt 40 évben ez csak tovább fokozódott. Ezért az a politikai megközelítés, miszerint egyidejűleg kívánjuk fokozni a gazdasági teljesítményt, valamint a környezet pusztulását és az erőforrások kimerítését megakadályozni, e sorok szerzőjének álláspontja szerint pusztán demagógia és irracionalitás. Sajnálatos módon az EU2020 éppen ezt tűzte ki fő céljául.

3. A (szellemi) tulajdon mint ösztönzőerő

3.1. A tulajdon és szellemi tulajdon gazdasági jelentősége

A fenntartható fejlődés valamennyi pillérében és a fejlődés számos értelmezési síkján (legyen az technikai, gazdasági, kulturális stb.) kiemelt jelentőséggel bírnak a szellemi tulajdon-jogok: elsősorban a gazdasági pillérre és a klasszikus közgazdaságtan szerinti növekedésre vannak nagy hatással.³ Samuelson és Nordhaus a klasszikus közgazdaságtan jegyében négy tényezőt különböztet meg, amelyek a növekedést meghatározzák:

- emberi erőforrások (munkakínálat, iskolázás, szakértelem, fegyelem, motiváció),
- természeti erőforrások (föld, ásványkincsek, energiaforrások, a környezet minősége),
- tőke (gyárok, gépek, utak, immateriális tőkeelemek, például szellemi alkotások),
- technológiai fejlődés és innováció (tudomány, műszaki ismeretek, menedzsment, vállalkozó szellem).⁴

E tényezők minőségi jellemzőit nagymértékben meghatározzák a szellemi tulajdon-jogok. Az emberi erőforrásokra a legnagyobb hatást a szerzői jog gyakorolja. A tudáshoz való hozzáférés, a tudás disszeminálása és közkinccsé válása olyan, a szerzői jog által szabályozott kérdéseken múlik, amelyek alapvetően meghatározzák a munkaerő szakértelmét. Ahhoz, hogy a minőségi munkaerő tudásszintje növekedjen, nélkülözhetetlen, hogy a legújabb tudományos kutatási eredmények és oktatási anyagok hozzáférhetővé váljanak. Ehhez olyan kiegyensúlyozott szerzői jogi szabályozásra van szükség, amely egyaránt képes figyelembe venni a szerzők és a felhasználók érdekeit, valamint a közérdeket.

³ A klasszikus iskola szerint a fejlődés pusztán gazdasági növekedésként értelmezendő, ami a GDP-vel leírható. Ez a megközelítés azonban mára tarthatatlan, és az új közgazdasági elméletek (pl. nemnövekedési teória, jólét/jóllét megkülönböztetésen alapuló új gazdaság stb.) szerint egy ország gazdasági kibocsátása semmit nem árul el a valódi fejlődésről, mert a kevesek óriási vagyongyarapodása mellett tömegek szegényednek el, így a GDP növekedése mellett is általános a romló életszínvonal és a fokozódó boldogtalanság.

⁴ Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus: *Közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012, p. 454.

Az immateriális tőkeelemek körében a szellemi tulajdon-jogok óriási szerepet töltenek be. Meszlény Artúr már egy évszázaddal ezelőtt is arra a nézetre jutott, hogy a gazdasági élet építőkövei nem a materiális tulajdonban testesülnek meg, hanem a vagyoni értékkel bíró jogokban.⁵ Elég csak áttekinteni a legértékesebb védjegyek vagy szabadalmak évente frissülő listáját, ahol az élen szereplő, a százmilliárd eurós értéket is túlszárnyaló szellemi tulajdon-jogok a materiális tulajdont messze meghaladó módon képezik egy-egy transznacionális vállalat vagyonelemeit. Ezek az összegek nagyságrendileg Magyarország két- vagy háromévnnyi teljes költségvetését kiteszik. A világban fellelhető vagyonmennyiség jelentős része közvetlenül vagy közvetetten ezekből a szellemi tulajdon-jogokból fakad, amelyeket döntően a nagyvállalati szféra ural.

A közgazdaságtanban kialakult új növekedésemélet, illetve az endogén technológiai változás elmélete újfajta gazdaságpolitikai szemléletet hozott. Az elmélet fő teoretikusa, Paul Romer szerint az országok gazdasági növekedésének ütemében és az életszínvonalban fellelhető különbségek fő oka az eltérő technológiai színvonal. Ha pedig a technológiát megtermelt tényezőként fogjuk fel, a gazdaságpolitikának arra kell fókuszálnia, hogy serkentse a tudásteremtést (a humán tőkébe való befektetést), és minden olyan intézkedést megtegyen, amely a folyamatosan gyorsuló technológiai fejlődést előmozdítja. Ilyen intézkedés például a szellemi tulajdon-jog hatókörének a meghatározása.⁶ Ugyanis az innovációt mint a növekedés sajátos és rendkívül sok tényező által befolyásolt elemét alapvetően határozza meg a szellemi tulajdon-jogok rendszere. Ösztönző hatásuknál fogva a szellemi tulajdon-jogok érdekeltté teszik a piaci szereplőket abban, hogy időt, pénzt és energiát fordítsanak az innovációra.⁷ Ezek hiányában az innovációs folyamatok mögül hiányozna a gazdasági érdekelttség, ami a technikai fejlődés, a gazdasági növekedés és végső soron a fenntartható fejlődés akadályát jelentené.

A fejlődésben szerepet játszó két alapvető jogintézmény a tulajdon, valamint az abból kifejlődő szellemi tulajdon. Az emberi élet igényli a fizikai tulajdont (ételt, ruhát, házat stb.), ezért az államilag elismert és védett tulajdonjog a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb építőköve. Azonban a tőke, a vagyon és a jövedelemszerző eszközök korántsem egyenlően osz-

⁵ *Serák István*: Átkelők a dolog-fogalom határain – a jogirodalom szemszögéből. *Iustum, Aequum, Salutare*, III. évf. 4. sz., 2007, p. 225.

⁶ *Paul M. Romer*: The Origins of Endogenous Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 8. évf. 1. sz., 1994, p. 21; *Kamil Idris*: Intellectual Property. A Power Tool for Economic Growth, Overview. *World Intellectual Property Organization*, Geneva, 2003, p. 4: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/intproperty/888/wipo_pub_888_1.pdf (2015. 03. 09.).

⁷ A szerző innováció alatt a Schumpeter nyomán a már létező gazdasági alapok és hatóerők újfajta kombinációját érti, ami képes új fogyasztói igényeket és szokásokat létrehozni. Ebben az értelemben az innováció nem a meglévő igények kielégítését célozza, hiszen a tárgya annyira új, hogy az igényeket alapjaiban változtatja meg. Az innováció megváltoztatja a korábban megszokott emberi értékeket. Schumpeter az innováció öt területét különítette el: 1. új termék létrehozása vagy a meglévő minőségének a javítása, 2. új ipari eljárások kidolgozása, 3. új piac teremtése, 4. új források felfedezése a korábbiaktól függetlenül és 5. új szervezet alapítása. Lásd *Joseph Schumpeter*: A gazdasági fejlődés elmélete. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 1980, p. 110–111.

lanak meg a társadalomban, és ez a különbség tovább fokozódik azokban az országokban, ahol még él az a vallási alapokon nyugvó marxi nézet, miszerint a magántulajdon lopás, mert a munkamegosztással létrehozott vagyon közös munkával jön létre, így pedig közösen is birtokolandó.⁸

A tulajdonjog elismerése a nyugati államok demokráciájában általánosan elfogadott, és erkölcsi alapja a többség által legitimált, azonban a világon nem minden demokrácia óvja ugyanakkora erőfeszítésekkel a tulajdont. Például Indiában, a világ legnagyobb demokráciájában a tulajdonnak annyi korlátja van az üzleti életben, hogy az már alapvetően gyengíti a tulajdonjog védelmét. A másik oldalról vizsgálva a kérdést, a tulajdonjog védelméből és elismeréséből sem fakad automatikusan a demokratikus berendezkedés. Példaként említhető Hongkong vagy Szingapúr, amelyek ugyan óvják a tulajdont, de egyéb területeken nem bírnak a klasszikus nyugati demokráciák ismertetőjegyeivel.⁹

A szellemi tulajdon-jog mint jogintézmény a tulajdonjoggal rokon terület. A szellemi tulajdon nemcsak az erga omnes jellegű strukturális azonosság (abszolút szerkezetű jogviszony) hasonlítja a klasszikus dologi tulajdonjoghoz, de annak terjedelme és tartalma is. Része a piacgazdaság tulajdoni rendjének, a szellemi javak tekintetében a legnagyobb terjedelmű jogot, a legteljesebb gazdasági hatalmat (*plena potestas*) biztosítja, csakúgy, mint a dologtulajdon-jog. Sok szerző úgy írja le a szellemi tulajdon-jogokat mint monopoljogokat, és nem pusztán abban az értelemben, mint amelyben kizárólagosságot jelent az oltalom tárgya felett (hasonlóan a tulajdonhoz), hanem abban az értelemben is monopoljogként tételezik, hogy a jogosultját megvédi a piaci versenytől, és így piaci monopóliumot biztosít számára az adott szellemi alkotáson. Ez a megközelítés leginkább a műszaki alkotások oltalma esetén, különösképpen a szabadalmakkal összefüggésben igazolható, hiszen a szabadalom valóban monopolhelyzetet biztosít a találmányra nézve, feltételezve persze azt, hogy a versenytársak a szabadalom bitorlása nélkül nem tudnak közgazdasági értelemben helyettesítő árut vagy szolgáltatást nyújtani, azaz nem kerülhető meg a szabadalom a rosszul megválasztott oltalmi kör miatt. A szabadalmakkal ellentétben a vállalat- és árujelzők célja nem az, hogy monopóliumot biztosítsanak a jogosult számára, hanem hogy általuk saját magukat és az általuk kínált árut vagy szolgáltatást megkülönböztessék a többi piaci szereplőtől és azok áruitól, illetve szolgáltatásaitól. Azaz éppen hogy nem versenykorlátozó monopóliumot eredményeznek, hanem a verseny feltételeit teremtik meg.¹⁰ Az Európai Bíróság nagyon találóan fogalmazta meg a II. Hag-ügyben a védjegyek piaci fontosságát, miszerint a védjegyek nélkülözhetetlen elemei a torzításmentes versenynek, amelyet az EU alapító szerződése elsődleges céljukként fogalmaztak meg.¹¹ A szerzői jog sem biztosít

⁸ Alan Greenspan: A zűrzavarok kora. Kalandozások az új világban. HVG, Budapest, 2008, p. 300.

⁹ Greenspan: i. m. (8), p. 300.

¹⁰ Edmund W. Kitch: Elementary and Persistent Errors in the Economic Analysis of Intellectual Property. *Vanderbilt Law Review*, 53. évf. 6. sz., p. 1729–1730.

¹¹ Az Európai Bíróság C-10/89. számú, SA CNL-SUCAL NV v. HAG GF AG-ügyben 1990. október 17-én hozott ítéletének 13. pontja.

olyan monopóliumhelyzetet, mint amelyre a szabadság képes, hiszen a szerzői jog csupán egy adott művet, a gondolati tartalom adott formában történő kifejeződését védi, de a mögötte meghúzódó elvet, ötletet vagy eljárást nem. Így pedig nem akadályozhat meg senkit sem abban, hogy saját alkotótevékenysége révén létrehozzon olyan műveket, amelyek a korábbiak versenytársaiként tűnnek fel a piacon. Tényleges gazdasági erőfölényhez persze vezethetnek e jogok is, ahogy történt az a Microsoft operációs rendszere, a Windows esetében is, ez azonban nem a szerzői jog jogi jellegéből és közgazdasági funkciójából ered.¹²

A hasonlóságok mellett ugyanakkor számos tárgyspecifikum miatt a szellemi tulajdonjogok nem is azonosíthatóak a dologtulajdon-joggal, hiszen alapvető különbség a szellemi tulajdon metafizikai volta. Bobrovsky Jenő álláspontja szerint fontos sajátosság, hogy a szellemi tulajdonjogok időben és területileg is korlátozottak, és nem pozitív, hanem negatív tartalmú, tiltó jogok, így ő nem *ius exclusivum*nak, hanem *ius excludendum*nek tekinti azokat.¹³ E tézissel egyet is érthetünk azzal a módosítással, hogy mindkét tulajdoni forma elsődleges céljának a kizárólagos hatalom biztosítása tekinthető, ami az *erga omnes* jelleg miatt mindenkivel szemben – Grosschmid Béni szavaival élve – sűrített negatív kötelemként jelentkezik, amelynek megsértése esetén a (szellemi) tulajdonjog átfordul egy olyan relatív jogviszonyba, ahol az eltiltás és jogérvényesítés kerül előtérbe. Azt persze Bobrovsky érvelésében el kell ismerni, hogy a szellemi tulajdonjogok esetében a kizáró jelleg sokkal intenzívebb, hiszen egy szellemi érték potenciális használhatósága sokkal tágabb körű, mint egy fizikai dologé. Így értelemszerűen a szellemi tulajdon kizáró, negatív jellege dominánsabbá válik a dologtulajdon-joghoz képest.¹⁴ E különbség alapvetően a tulajdon és a szellemi tulajdon célja és közgazdaságtana közötti eltérésekből adódik. Míg a tulajdon célja, hogy a tulajdonos a dolgot kizárólagosan birtokolhassa és használhassa annak érdekében, hogy azt a saját javára fordítsa, addig a szellemi tulajdonjogok célja, hogy a jogosulton kívül mindenki más kirekesszen annak használatából, és megakadályozza, hogy azt lemásolják. Ennek közgazdasági háttere, hogy a tulajdonjogviszony közvetett tárgyai, a dolgok a versengő javak körébe tartoznak, azaz mennyiségileg korlátozottak, és fizikai természetűknél fogva egyidejűleg nem létezhetnek mindenhol, és nem használhatóak bárki által. Ezzel szemben a szellemi tulajdonjogok által védett ismeretek közgazdaságilag olyan közjavak vagy nem versengő javak, amelyeket egyszerre korlátlan számban használhatnak anélkül, hogy mennyiségük vagy hozzáférhetőségük csökkenne. Ezen ismeretek sajátossága ugyanis, hogy nem dologi megtestesülésük a releváns, hanem absztrakt mivoltuk. Ahogy Bobrovsky írja, a szellemi tulajdonra az ubikvitás, azaz a mindenütt jelenlét jelleg a jellemző, így az nem is tud elfogy-

¹² *Kitch*: i. m. (10), p. 1731; *United States of America v. Microsoft Corporation*, 87 F. Supp 2d 30 (2000), U. S. District Court, District of Columbia: <http://law.justia.com/cases/federal/district-courts/FSupp2/87/30/2307082/> (2015. 03. 06.); *United States of America v. Microsoft Corporation*, 253 F.3d 34 (2001), U.S. Court of Appeals for the District of Columbia District: <http://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/253/34/576095/> (2015. 03.06.).

¹³ *Bobrovsky Jenő*: Iparjogvédelem és csúcstechnika. Országos Találmányi Hivatal, Budapest, 1995, p. 59.

¹⁴ *Bobrovsky*: i. m. (13), p. 59.

ni.¹⁵ E különbségekre vezethető vissza a tulajdon és a szellemi tulajdon szabályozásában rejlő eltérés, különösen a jogérvényesítés módjai és eszközei tekintetében, amelyek kapcsán a szellemitulajdon-jog rendszere sokkal erősebb és hatékonyabb eszközöket biztosít a polgári jog és a polgári eljárásjog általános szabályaihoz képest.

Mind a tulajdon, mind pedig a szellemi tulajdon olyan alapvető jogintézmény, amely nélkül a fenntartható fejlődés egyik pillére sem lenne működőképes. Erőteljes állami beavatkozásra van szükség ahhoz, hogy az alap kutatások finanszírozhatóak és a piaci kudarcok áthidalhatóak legyenek, ugyanis a kudarc lehetősége ezekben az esetekben a legnagyobb, de a hosszú távú előnyök is leginkább e kutatásoktól remélhetőek. A technológia költségesen előállítható, ám olcsón lemásolható közjószág, így komoly védelemre szorul. Az államnak törekednie kell arra, hogy a profitorientált kutatást és fejlesztést ösztönözze, hiszen a piaci szemléletet követve a nagyobb megtérülési lehetőség nagyobb szellemi kapacitásokat is mozgósít, azaz a piaci résztvevők érdekeltté válnak a kutatásban. E mozzanatnál van óriási jelentősége a szellemitulajdon-jogok rendszerének, hiszen az tölti be az ösztönző funkciót, majd pedig a megszerzett vagyon védelme tekintetében a tulajdon intézménye jut főszerephez.¹⁶

Nem mindegy azonban, hogy e kulcsfontosságú intézményeket miként szabályozzák nemzeti, regionális és nemzetközi szinten. Számos, sokszor egymással ellentétes érdek figyelembevételével kell meghatározni a fékek és ellensúlyok rendszerét, hogy a tulajdon és a szellemi tulajdon alkalmas legyen arra, hogy ösztönözze és védje az emberi kreativitást, a tudást és a tenni akarást, ugyanakkor viszont ne merevítse be ezeket a vagyoni viszonyokat, és ne fékezze a haladást. A tulajdonjog intézményével a továbbiakban pusztán érintőlegesen, a szükséges összevetések erejéig foglalkozunk, hiszen a tulajdon társadalmi hatása külön disszertáció tárgya lehetne. Így a későbbiekben már csak a szellemitulajdon-jog rendszerét vizsgáljuk a fenntartható fejlődés kontextusában.

3.2. A szellemitulajdon-jog, a fejlődés és az emberi jogok kapcsolata

Az előző fejezetben a szellemi tulajdont mint gazdasági hajtóerőt, a növekedés motorját vizsgáltuk. Ez a fejlődés gazdasági értelmezéséből és a növekedéscentrikus fenntartható fejlődés modelljéből következik, amit napjainkban az Európai Unió és az EU2020 stratégia képvisel a legvilágosabban az innováció, a szellemi tulajdon és a növekedés összekapcsolásával. Ettől eltérően azonban egyre több szerző a szellemitulajdon-jog és a fejlődés kapcsolatát az emberi jogok szemüvegén keresztül vizsgálja. Ebben az értelemben a fejlődést az Amartya Sen-féle demokráciaközpontú intézményként értelmezik, ahol az emberi fejlődés

¹⁵ Bobrovsky Jenő: Az enyém, a tied és a miénk a szellemi tulajdonban. Áttekintés a közkinccs és a szellemi magántulajdon egyes összefüggéseiről az Internet tükrében. Budapest, 2008, p. 4: <http://mie.org.hu/> (2015. 03. 06.).

¹⁶ Samuelson, Nordhaus: i. m. (4), p. 462.

a demokrácia és a szabadságjogok kiteljesedését jelenti, ezáltal pedig az egyéni autonómia és választási lehetőségek kiszélesedését többek között politikai, gazdasági, társadalmi és technikai értelemben.¹⁷

A szellemi tulajdon-jogok ebben a vonatkozásban számos létfontosságú területen kapcsolódnak az emberi fejlődéshez és jóléthez/jólléthez. Ilyen például a közegészségügyhöz, gyógyszerekhez, élelemhez vagy oktatáshoz való hozzáférés kérdése, csak hogy néhány olyan kiemelt területet említsünk, amelyek alapvetőek a millenniumi fejlesztési célok megvalósítása során, vagy hasonlóan fontos kérdés a művészetek és az emberiség kulturális örökségének a megőrzése. Valójában alig van olyan értékes emberi teljesítmény, amit semmilyen formában ne érintenének a szellemi tulajdon-jogok. Ilyen megközelítésben pedig a szellemi tulajdon-jogok már nem pusztán gazdaságösztönző tényezők, hanem szociális hatásai is vannak, amelyeket nagymértékben meghatároz egy ország aktuális fejlettségi szintje és kulturális környezete. A fenntartható fejlődés rendszerében ennél fogva a szellemi tulajdon, valamint a szellemi tulajdon-jog nemzetközi rendszere és politikája nemcsak a gazdaságot, de a környezetvédelmet és a társadalmat is nagyon mélyen érinti.¹⁸

A szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok közötti összefüggések azzal váltak egyre fontosabb tényezővé, hogy az NGO-k sikeresen fel tudták hívni a közvélemény figyelmét azokra a kedvezőtlen hatásokra, amiket a szellemi tulajdon-jogok okozhatnak a fejlődő országok perifériáira szorult, szegény, hátrányos helyzetben lévő és sebezhető társadalmi rétegei számára.¹⁹

A szellemi tulajdon és az emberi jogok kapcsolatának filozófiai gyökerei visszanyúlnak a locke-i természetjoghoz, miszerint a tulajdonjogoknak arányban kell állniuk a létrehozásukhoz szükséges erőfeszítésekkel és áldozatokkal. Azaz a tulajdonjog a munka jutalma, azon munkáé, amely nélkül új dolog nem jött volna létre. Az elmélet a szellemi alkotások körében sok kérdést vet fel, ugyanis ha a szellemi tulajdon-jogokat is a munka jutalmaként fogjuk fel, és az arányosság követelményét elfogadjuk, akkor felmerül a probléma, hogy ki és milyen kritériumok alapján határozhatja meg egy szellemi alkotás értékét? Milyen szociális vagy gazdasági értéke és hatása lehet egy műnek vagy szabadalomnak? Hiszen ez nem mérhető pusztán a szellemi tulajdon-értékelés módszereivel, mivel azok képtelenek kifejezni az alkotások által teremtett társadalmi hatásokat, életminőségbeli változásokat vagy kulturális lecsapódásokat.²⁰

Ebben a filozófiai és közgazdasági megközelítésben a tulajdon és a szellemi tulajdon értelmezése messze túlmutat a jog által absztrahált kategóriákon. „... 'A szabadság és tulajdon'

¹⁷ *Amartya Sen: A fejlődés mint szabadság.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003, p. 10–22.

¹⁸ *Tzen Wong, Graham Dutfield* (ed.): *Intellectual Property and Human Development. Current Trends and Future Scenarios.* Cambridge University Press, Cambridge, 2011, p. 2–3.

¹⁹ *Matthews Duncan: Intellectual Property, Human Rights and Development. The Role of NGOs and Social Movements.* Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, 2011, p. 202.

²⁰ *Paul L. C. Torremans* (ed.): *Intellectual Property and Human Rights. Enhanced Edition of Copyright and Human Rights.* Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, 2008, p. 3–5.

a legtöbb szerzőnél szinonimaként szerepelt, ugyanazt jelentette, sőt, miután számos nagy gondolkodó csak a szabad életet ismerte el emberi életnek, a szabad életet pedig minden ember legfőbb céljával, az emberi boldogsággal azonosította, így gyakran a tulajdon fogalmát is mint az élet, a szabadság és a boldogság szinonimáját használta. Így például John Locke: 'A tulajdon közös neve az életnek, a szabadságnak és a vagyonnak.' ... Adam Smith ugyanezt így fogalmazta meg: 'Saját munkája olyan tulajdona az embernek, amely minden más tulajdonának a legfőbb forrása, s mint ilyen, a legszentebb és legsérthetlenebb'.²¹ Ebben a kontextusban tehát az emberi munka a legértékesebb, hiszen a munkával megtermelt javak biztosítják számunkra a megélhetést, ekképpen pedig az emberi szabadság zálogát jelentik a Sen-féle megközelítésben. Ez a szabadság az ember legalapvetőbb joga, emberi méltóságának esszenciája, így tehát nem véletlen, hogy az e szabadságot védő tulajdon intézményéből absztrahálódott az általános jogalanyiség és jogképesség is. Ugyanez elmondható a szellemi tulajdonról is, amely történetileg ugyan később bontakozott ki a tradicionális tulajdonhoz képest, de ahhoz hasonlóan a kreatív és alkotó ember szabadságának kibontakozását és munkájának elismerését biztosítja.

A szellemi tulajdon és az emberi jogok más történeti megközelítésből is szorosan összefonódnak. A modern szellemi tulajdon-jogok rendszere és az emberi jogizmus kialakulása is a 18. század végére tehető, nemzetköziesedésük pedig a 19. század végére. Ebben az időszakban ugyanis szinte minden téren komoly változások zajlottak le. Ilyen a gyors industrializáció és gazdasági fellendülés, amit az első majd a második ipari forradalom hozott. Az e folyamatok háttérében meghúzódó tudományos, technikai és kulturális innováció rendkívül eltérő módon érintette az államokat. Egyesek belekerültek a változások fősodrába, míg mások kimaradtak ebből a fejlődésből. Ebben az időszakban a gazdasági nagyhatalmak által diktált nemzetközi kereskedelem jelentős térnyerése következett be. E változások vezettek az 1883-ban elfogadott, az ipari tulajdon oltalmára létesült Párizsi Unió Egyezmény (a továbbiakban PUE), valamint az 1886-ban elfogadott, az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló Berni Egyezmény (a továbbiakban BUE) megszületéséhez, illetve az emberi jogok egyre szélesebb körű elterjedéséhez, valamint a társadalmi és szociális emancipációhoz.²² A szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok fejlődése a 20. században is párhuzamosan zajlott, sőt össze is kapcsolódott azáltal, hogy az 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 27. cikkének (2) bekezdése emberi jogként deklarálta a tudományos, irodalmi és művészeti művekkel kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeket, azaz a szerző személyhez fűződő és vagyoni jogait.

²¹ *Lenkovic Barnabás*: A fenntartható tulajdoni alapokról. (A tanulmány az Andrassy úti esték vita vita anyaga.) Civil Akadémia Alapítvány, 2009, Budapest, p. 8.

²² *Willem Grosheide*: General Introduction, in *Willem Grosheide* (ed.): *Intellectual Property and Human Rights. A Paradox*. Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, 2010, p. 5.

A szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok viszonyának jellemzésére két nézőpont létezik.²³ Ezek lényegében aszerint különülnek el egymástól, hogy a fejlődést pusztán növekedésként értelmezik-e, vagy pedig szabadságként és emberi kapacitásfejlesztésként határozzák-e meg. Eltérő kiindulópontok esetén ugyanis eltérő szerkezetű fejlődésmódellet kapunk, amelyekben a szellemi tulajdon-jogok szerepe is jelentősen különbözik egymástól.

Az egyik nézet szerint a szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok közös gyökeréről szolgáló gazdasági és társadalmi változások ellenére a két terület egyre jobban elkülönült egymástól, és mára gyakorlatilag folyamatos konfliktushelyzetben állnak. E konfliktus fő oka, hogy a szellemi tulajdon-jogok a magánjog rendszerébe, az emberi jogok pedig a közjog rendszerébe tartoznak, ennek megfelelően pedig más és más érdekviszonyok húzódnak meg mögöttük. Az egyént megillető, és az alapvetően magánérdeket szolgáló és védő szellemi tulajdon-jogok ugyanis sok esetben összeegyeztethetetlenek a közérdek alapú emberi jogokkal. Ebben a relációban sok szerző hierarchikus viszonyt vél felfedezni, miszerint az emberi jogok egyik feladata, hogy korlátozzák és keretek közé szorítsák a szellemi tulajdon-jogokat, vagy másképp fogalmazva, a közérdek visszaverje a magánérdeket. Nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokon gyakran hozakodnak elő ezzel az érvrendszerrel, hogy a fejlett országok gazdasági pozíciót gyengítsék. Ha a két jogterület ütközik, akkor pedig az emberi jogoknak kell érvényre jutniuk.²⁴

Az előbbivel ellentétes álláspont szerint a két jogterület egymással kéz a kézben jár, mivel a végcéljuk megegyezik. Eszerint az emberi jogok rendszerének alapjain áll a szellemi tulajdon-jogok rendszere is, tulajdonképpen annak részét képezi. Ez a nézőpont megköveteli egyrésztől az alkotó és feltaláló ember számára biztosított monopoljogok elismerését, másrészt a szellemi alkotásokhoz való hozzáférés biztosítását. Azaz egyidejűleg kell az ellentétes érdekeket biztosítani azáltal, hogy egyensúlyt teremtünk a védelem és a hozzáférés szintjei között.²⁵ Ez a kooperatív szemlélet akkor bontakozott ki, amikor az NGO-k az emberi jogokra apellálva támadták a Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásairól szóló Egyezmény (*Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, a továbbiakban TRIPS) szabadalmi jogi rendelkezéseit amiatt, hogy azok a közegészségügyet, a gyógyszerekhez való hozzáférést, valamint az élethez és egészséghez való jogot veszélyeztetik. E szervezetek azt sürgették, hogy a TRIPS által biztosított lehetőségek teljes tárházát latba vetve kell biztosítani a gyógyszerekhez való hozzáférést. Az emberi jogokra alapozott érvrendszerrel pedig egyfajta morális, erkölcsi legitimitást nyertek a TRIPS-ben foglalt fakultatív szabályok.²⁶

²³ Megemlítendő ugyanakkor az a harmadik álláspont is, miszerint a két terület egyáltalán nem is kapcsolódik egymáshoz, és a szellemi tulajdonnak nincs emberi jogi dimenziója. Azonban e tanulmány szerzőjének kiindulópontja a korábbiakban kifejtettek alapján az, hogy van köztük kapcsolat, így csak az azt megalapozó nézeteket vizsgáljuk.

²⁴ Grosheide: i. m. (22), p. 5.

²⁵ Grosheide: i. m. (22), p. 5.

²⁶ Duncan: i. m. (19), p. 202.

A fenti nézetek közül az utóbbi tűnik optimálisnak, s ezzel a fejlődés nem értelmezhető pusztán a növekedés szinonimájaként, hanem a Sen által leírt, demokratikus talajon nyugvó emberi választási lehetőségek bővüléseként, ugyanakkor a következők miatt az előbbi nézet látszik jelenleg reálisnak. Ideális esetben a két terület egymással nem konkurál, hanem ugyanannak az éremnek a két oldalát jelenítik meg, és a globálisan is összehangolt nemzetközi és nemzeti jogalkotás feladata az említett egyensúly megteremtése. Ehhez képest a napi realitás az első nézetet támasztja alá. Hiszen a szellemi tulajdon rendszere sok esetben már nem az alkotó és feltaláló egyént védi, és nem annak az egyéni boldogulását biztosítja (mint ahogy a tulajdoni eredetű jutalmazási elméletből adódna), hanem – utalva David C. Korten könyvére – a transznacionális tőkés társaságok világhuralmát szolgálja.²⁷ Kissé szkeptikusan azt is mondhatnánk, hogy a vagyoni érdek és a pénz univerzálisabb értékek, mint az emberi jogok tiszteletben tartása. Ahol a demokrácia és az emberi jogok szintje alacsonyabb, a pénz nyelvét ugyanúgy beszéljük. Az ún. Lee-tézis azon állítása, miszerint az autoriter rendszerek kedveznek a gazdasági növekedésnek, nem nyert ugyan bizonyítást,²⁸ de a fordítottja sem igazolódott be. Azaz egy demokratikus értékeket burkoltan vagy nyíltan tagadó, és az emberi jogokat háttérbe szorító államban sem szükségszerű a gazdasági szereplők pénzügyi-gazdasági jelentőségének, és ezáltal az ország teljesítőképességének a csökkenése. Amikor a jogi szabályozás arra törekszik, hogy erőteljesen védje a piaci szereplők érdekeit és ösztönözze őket, akkor valóban konfliktusos helyzet adódik. A szellemi tulajdon mára azoknak a tőkeerős társaságoknak az eszköze, amelyek képesek az innováció költségeit megtermelni, az oltalmakat kiépitni, és szükség esetén azokat érvényesíteni is. Ehhez képest a magánszemélyek csekély mértékű erőforrásokkal rendelkeznek, a globális viszonyokban nincs jelentőségük. E rendszer sajátossága pedig a koncentráció. Történelmi tapasztalat, hogy a piac természetes mozgásából adódóan a tőke elkezd koncentrálni, ezzel együtt elkezd kibontakozni az innováció, és a piaci pozíciók megvédése érdekében a szellemi tulajdon-jogok is elszaporodnak. Az e jogok által szerzett többletvagyon tovább fokozza a koncentrációt, és a folyamat kezdődik előlről, és tart egészen egy kedvezőtlen piaci fordulat bekövetkeztéig vagy – a verseny szabadságát valló országokban – az állam monopóliumellenes beavatkozásáig. Akárhogyan is nézzük, a szellemi tulajdon-jogok az egyik legerősebb jogi biztosítékát jelentik a tőke és a gazdasági hatalom koncentrációjának. Ezek a „magánérdekek” az elsze-

²⁷ Lásd: *David C. Korten: Tőkés társaságok világhuralma*. Kapu Kiadó, Budapest, 1996.

²⁸ Vannak olyanok – elsősorban az ázsiai országok között – amelyek a demokráciát és annak értékeit a gazdaságot akadályozó tényezőnek tekintik. Ezt a politikai és gazdaságfilozófiát Lee-tézisnek nevezik Lee Kuan Yew szingapúri miniszterelnök után. A tézis szerint az ázsiai gazdaságok csak az elnyomó politikai rezsimekben képesek növekedésre, mert a demokrácia és a politikai jogok, az állampolgári szabadság és a politikai felelősségre vonás szociális instabilitást és belpolitikai viszályokat szítanak, amelyek akadályát képezik a gyors gazdasági fejlődésnek. Ezzel szemben egy erőskezű, autoriter vezetés képes a reformokat előmozdítani, és a kitűzött célokat a különböző érdekcsoportok befolyása nélkül végrehajtani. *Carl Henrik Knutsen: Investigating the Lee thesis: how bad is democracy for Asian economies?* *European Political Science Review*, 2010, 2–3. sz., p. 470: <http://www.sv.uio.no/isv/forskning/publikasjoner/artikler/chknudsen2-2010.pdf> (2014. 08.23.).

mélytelenedett szervezeti vagyon érdekei, amelyek gazdasági jelentőségüknél fogva egyben nemzetgazdasági érdekekké, azaz közérdekké is válnak.²⁹ Ekkor viszont a közérdekben belső feszültség keletkezik, hiszen a gazdaságot és egyúttal a társadalmat is fenntartó rendszer érdekei szembekerülnek a békés és emberhez méltó stabil társadalmi együttélést biztosító emberi jogok rendszerével. A szellemi tulajdon-jogokat ekképpen korlátozhatják az emberi jogok, így pedig a piaci szereplők érdekében csupán néhány alapjog védelme áll (például a tulajdon vagy a vállalkozás szabadsága), míg az alapvetően szociális fejlődést szolgáló jogok túlhajszolásában saját piaci pozícióik jogvédelmének gyengülését érezhetik, ezért azok minél szűkebb keretek közé szorításában válnak érdekeltté. Ez az érdekellentét tehát a realitás, ami számos fórumon, nemzetitől a nemzetköziig mindenütt megfigyelhető, csakúgy, mint a fejlett és fejlődő országok viszonyában.

Ahhoz, hogy a szellemi tulajdon-jogok és az emberi jogok egymással ne versengő, hanem egymást kiegészítő szerepbe kerüljenek, komoly paradigmaváltásra van szükség. Ahhoz, hogy a szellemi tulajdon a fenntartható fejlődés szolgálatába állhasson, a társadalmi pillérben és az emberi gondolkodásban végbemenő változásoknak kell bekövetkezniük, amelyek lehetővé teszik a rövid távú profitorientált szemlélet leváltását és a hosszú távú, felelős gondolkodás előtérbe helyezését. A fenntartható fejlődés ugyanis elképzelhetetlen az utóbbi szemléletmód hiányában. E paradigmának kell tükröződnie a nemzeti és a nemzetközi jogalkotásban is, hogy érdekiegyenlítő mechanizmusok révén megteremtsék az egyensúlyt. E megközelítésnek az átfogó szabályozási politikában és a konkrét jogintézmények részletszabályaiban is meg kell jelennie.

Az egyensúlyteremtés egyik legáltalánosabb területe a közkinccs kérdése, ami a szellemi tulajdon közösségi dimenzióját testesíti meg. A közkinccs témaköre egyre jobban kutatott terület, ami jelzi a fentebb említett paradigmaváltás megindulását. A konfliktusos, passzív és statikus szemlélet helyett, amely a közkinccset a szellemi tulajdon hiányával jellemezte és szellemi tömegsírként definiálta, egyre inkább elterjedtek a közkinccs pozitív oldalát kiemelő nézetek. Ezek a közkinccset szellemi aranybányának tekintik, amely így a szellemi tulajdon domináns és dinamikus bővülő közösségi dimenzióját alkotja, ezáltal képes előremutató módon egyensúlyba hozni a magánérdekeket és a közösségi érdekeket. Amíg a szel-

²⁹ Jól illusztrálja ezt az ún. szellemi tulajdon-intenzív ágazatok száma, amelyek az Európai Unió GDP-jének 39%-át biztosítják. Az EU-ban fellelhető munkahelyek 26%-a közvetlenül ilyen ágazathoz kötődik, ami több mint 56 millió munkavállalót jelent. Az ehhez közvetetten kapcsolódó ágazatokkal együtt ez az arány már 35,1%, és 77 millió uniós polgárt takar. Ez az arány az USA-ban valamivel alacsonyabb. Közvetlenül a lakosság 19%-át foglalkoztatják szellemi tulajdon-intenzív ágazatokban, amelyek a GDP 35%-át fedik le. L. Intellectual Property Rights Intensive Industries: Contribution to Economic Performance and Employment in the European Union. Industry-level Analysis Report, 2013. European Patent Office – Office for Harmonization in the Internal Market, München–Alicante, p. 6: http://ec.europa.eu/internal_market/intellectual-property/docs/joint-report-epo-ohim-final-version_en.pdf (2014. 09. 29.); Intellectual Property and the U.S. Economy: Industries in Focus, 2012. U.S. Department of Commerce, Washington, p. i–viii. és p. 1–3: http://www.uspto.gov/news/publications/IP_Report_March_2012.pdf (2014. 09. 29.).

lemitulajdon-jogok fennállnak, az érintett javak csak ahhoz a társadalmi réteghez jutnak el, amelyek képesek azt megfizetni. A kizárólagos jogokból eredően ráadásul az előállítói és forgalmazói oldal is korlátozható, azaz e javak fizikai mennyisége is a jogosultak által meghatározott szinten limitált, így például megakadályozható a tömegtermékké válásuk. Amikor azonban e javak közkinccsé válnak, átlépnek egy szociális gátat, ami után olcsón és nagyobb példányszámban hozzáférhetővé válnak. A tradicionális, magánérdek alapú francia megközelítés szerint az alkotások „közkinccsbe hullanak”, azaz negatív eseményként élik meg a jogvesztést. A másik oldalról nézve viszont a szellemi javak ekkor éppenhogy felemelkednek a közkinccsbe, és hozzáadódnak az emberiség kulturális örökségéhez, kollektív tudásához és kultúrájához, ami által nemesebbé válnak. E felfogás tükrözi a legjobban a közkinccs pozitív társadalmi funkcióit, ugyanis a közkinccs építőköve a kreativitásnak és az önkifejezésnek, és alapot szolgáltat a további tudásteremtéshez és a megtermelt tudáshoz való hozzáféréshez, ezáltal pedig az ember fejlődéséhez.³⁰

4. Befejezés

Látható, hogy a szellemitulajdon-jogok rendszere mennyire fontos szerepet játszik a fenntartható fejlődés előmozdításában. A tulajdonnal karöltve az egyik legfontosabb alapköve a gazdaságnak, ösztönzi és támogatja a haladást. Ugyanakkor a rosszul kialakított szabályozási struktúrák révén akadályozó tényezőt is jelenthet, ami a fenntartható fejlődés koncepcióját ássa alá. A szellemi tulajdon nemcsak technikát véd, hanem tágabb kontextusban tudást és kultúrát, aminek a fejlesztése és hozzáférhetősége a fenntartható fejlődés mind-egyik pillérében alapvető jelentőséggel bír. A következő számban megjelenő tanulmányban azt igyekszünk majd bemutatni, hogy a WIPO és a WTO miként jeleníti meg a nemzetközi erőterben a szellemi tulajdon rendszerének fejlődéscentrikus megközelítését, és hogy az itt kifejtett elméleti alapok és emberi jogi kapcsolódási pontok miként ágyazódnak be tevékenységükbe. Emellett kiemelt figyelmet kap a hazánkban kevésbé tárgyalt nemzetközi, országhatárokon átívelő technológiatranszfer és annak globális következményei, a fenntartható fejlődésre ható előnyei és hátrányai.

³⁰ Bobrovsky: i. m. (15), p. 4.